

Ks. ALEKSANDER USOWICZ CM (Kraków)

## ZACHODNI MODEL PRAW CZŁOWIEKA

Zagadnienie praw człowieka omawia się na Zachodzie od dawna. W starożytności średnia szkoła stoicka rozwijała ideę *humanitas*. Idea ta, rozpo-  
wszechniona w imperium rzymskim, wpłynęła znacznie m.in. na prawodaw-  
stwo rzymskie, zwłaszcza na jego system karny. Po drugiej wojnie światowej  
nastąpił pewnego rodzaju renesans tego zagadnienia. O prawach człowieka  
mówią liczne współczesne dokumenty.

### *Dokumenty międzynarodowe*

Głównymi tekstami międzynarodowymi, które rozważają problem praw  
człowieka, to przede wszystkim: *Karta Narodów Zjednoczonych* (1945), *Po-  
wszechna deklaracja praw człowieka* (1948), *Dwa paktów praw człowieka* (1966)  
oraz *Akt końcowy z Helsinek* (KBWE — 1975). Ważnym uzupełnieniem tego  
ostatniego jest *Karta paryska*, czyli *Karta nowej Europy* (1990).

Tezy zawarte w powyższych dokumentach znalazły się w wielu konstytu-  
cjach nowopowstałych państw oraz w traktatach międzypaństwowych.  
W traktacie polsko-niemieckim, przykładowo, napisano, że oba państwa  
„stawiają w centrum swej polityki człowieka z jego godnością i prawami”  
(art. 2). Te i tym podobne teksty doprowadziły do wielu zmian ustrojowych  
i instytucjonalnych, jak również uwrażliwiły świadomość ludzką w tej  
sprawie, co stanowi bardzo ważny czynnik w promocji i ochronie praw czło-  
wieka.

### *Podstawa praw człowieka*

Jak podkreślają wszystkie wymienione dokumenty, podstawą praw czło-  
wieka jest naturalna, a tym samym nieutralna jego godność. Zastanawiając  
się nad tą godnością, nazwał kiedyś Pascal człowieka „trzcina myślącą”. Ja-  
ko istota słaba, jest tylko trzcina. Natomiast jako istota myśląca, przewyższa  
swą wartością cały wszechświat materialny. „Człowiek jest tylko trzcina, naj-  
węższą w przyrodzie, ale trzcina myślącą. Nie potrzeba, by cały  
wszechświat uzbroił się, aby go zmiażdżyć: mgła, kropla wody wystarcza,  
aby go zabić. Ale nawet gdyby wszechświat go zmiażdżył, człowiek byłby  
i tak czymś szlachetniejszym niż to, co go zabija, ponieważ wie, że umiera,

i zna przewagę, którą wszechświat ma nad nim. Wszechświat nie wie nic” (*Myśli*, nr 347).

Kant, ze swej strony, zaakcentował w godności ludzkiej sumienie. Pierwsze zdanie w zakończeniu *Krytyki praktycznego rozumu* brzmi: „Dwie rzeczy napęniają umysł coraz to nowym i wzmagającym się podziwem i czcią, im częściej i trwalej nad nimi się zastanawiamy: niebo gwiaździste nade mną i prawo moralne we mnie” Kilka zdań dalej pisze: pierwszy widok „niejako unicestwienia moją ważność”, drugie natomiast spojrzenie „podnosi moją wartość”

### *Dwa komentarze*

W dwojaki sposób, w ciągu ostatnich dziesiątków lat, komentowano wypowiedzi tekstów o prawach człowieka. Jeden komentarz podawały kraje z bloku wschodniego. Według tej interpretacji, osoba ludzka ma tylko te prawa, które mu nadaje władza państwowa. Dlatego w konstytucjach tych krajów nie mówiło się o prawach człowieka, tylko o prawach obywatela. Dodajmy, że według tej interpretacji suweren, tzn. klasa panująca, może dowolnie, nie licząc się nawet z własną konstytucją, przydzielać lub odbierać takie lub inne uprawnienia.

Kraje zachodnie przyjmowały od początku inny komentarz, zgodnie z duchem i literą tekstów międzynarodowych. Według tego komentarza chodzi tu o prawa człowieka, a zarazem o prawa wyrastające z godności osoby ludzkiej. Tego rodzaju godność, i to co się w niej kryje, można nazwać prawem naturalnym. O doniosłości tego prawa w porównaniu z prawem ludzkim pozytywnym, pisze m.in. Sofokles w swej *Antygonie*. Sofokles wypowiada się w języku religijnym, można jednak to samo wyrazić w języku każdego człowieka dobrej woli. Tak właśnie wypowiadał się u nas Tadeusz Kotarbiński, powtarzając, że treść sumienia jest w zasadzie ta sama, odkąd człowiek pojawił się na ziemi. Pisał też, że etyka jaką mu wpajano, w zasadzie jest wspaniała i chciałby ją zachować przez całe swe życie (*Sprawność i błąd*, s. 26)

### *Charakter powszechny*

Ponieważ źródło praw człowieka jest nieutralne, dlatego i podstawowe prawa człowieka są niezbywalne. Prawa te zatem mają charakter powszechny, przysługują każdej bez wyjątku osobie ludzkiej, także i więźniom. W *Pakcie praw osobistych i politycznych* m.in. czytamy: „Wszystkie osoby pozbawione wolności powinny być traktowane w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej godności osoby ludzkiej” Celem zaś przepisów penitencjarnych „ma być poprawa więźniów i ich rehabilitacja społeczna” (art.

10). Na tej samej zasadzie opierają się argumenty zmierzające do zniesienia kary śmierci, niezależnie od tego jak tragiczne są skutki przestępstwa i jak silne są złe skłonności u danego człowieka. U nas zdecydowanym zwolennikiem zniesienia tej kary był wybitny znawca prawa karnego Władysław Wolter.

### *Znaczenie praw człowieka*

Według *Aktu końcowego z Helsinek* poszanowanie praw człowieka ma podstawowe znaczenie najpierw dla swobodnego i pełnego rozwoju osoby ludzkiej. Zwróćmy na przykład uwagę na prawo do pracy. Praca nie jest tylko środkiem do zdobycia utrzymania. Dzięki pracy człowiek nawiązuje kontakt z otaczającą go rzeczywistością, co chroni go przed szkodliwym autyzmem. Praca wzmacnia też zdrowe poczucie szacunku dla samego siebie, element bardzo ważny w rozwoju osobowości.

Po drugie, promocja i ochrona praw człowieka stanowią istotny czynnik pokoju, sprawiedliwości i dobrobytu. Gdy dyskutowano nad *Aktem końcowym z Helsinek* pojawiły się dwie różne opinie. Przedstawiciele obszaru wschodniego domagali się, by położono nacisk na priorytet tzw. „pierwszego koszyka spraw”, do którego zaliczano takie zagadnienia jak rozbrojenie, pokojowa współpraca między narodami, problem granic i tym podobne. Kraje zachodnie domagały się natomiast praw człowieka, przy czym podkreślano, że „pierwszy koszyk” będzie pusty, jeżeli nie wypełni się odpowiednią treścią „koszyka” praw człowieka. Podobny spór na temat podstaw pokoju, sprawiedliwości i dobrobytu wystąpił ostatnio na szczycie krajów niezaangażowanych (wrzesień 1992). Na szczycie tym kraje Ameryki Łacińskiej, zgodnie z modelem europejskim, domagały się zaakceptowania w dokumencie końcowym doniosłości praw człowieka, podczas gdy kraje Azji nie chciały uznać tezy o prymacie osoby jednostkowej nad zbiorowością ludzką, powołując się przy tym na konfucjanizm.

### *Ograniczenia praw*

Niektóre prawa człowieka mogą ulec ograniczeniu, zwłaszcza w sytuacjach szczególnych. Nazywamy te przypadki ograniczeniami, chociaż faktycznie są one raczej lepszym ich zrozumieniem i bardziej autentyczną realizacją. *Powszechna deklaracja praw człowieka* tak określa te ograniczenia: „Każdy człowiek ma obowiązki wobec społeczeństwa, albowiem tylko w społeczeństwie możliwy jest swobodny i pełny rozwój jego osobowości. Korzystając ze swych praw i wolności, każdy człowiek podlega tylko takim ograniczeniom, jakie prawo ustaliło wyłącznie w celu zapewnienia należytego uznania i szacunku dla praw i swobód ludzi oraz zadośćuczynienia słusznym wymaga-

niom moralności, zabezpieczenia porządku publicznego i ogólnego dobrobytu w demokratycznym społeczeństwie” (art. 29).

Deklaracja wskazuje zatem na to, że uprawnieniom człowieka musi towarzyszyć odpowiedzialność. Uzasadnia to powszechnie przyjęta teza, że człowiek z natury jest istotą społeczną. Tutaj pojawia się prymat osoby jednostkowej, gdyż zaakcentowana jest następująca idea: charakter społeczny człowieka służy pełnemu rozwojowi jego osobowości. W tym samym tekście *Deklaracja* wymienia cztery przypadki, w wyniku których następuje ograniczenie praw: naruszenie praw innych osób, ochrona wartości moralnych, porządku publicznego i ogólnego dobrobytu.

Poszanowanie praw człowieka, tak jak one zostały ujęte w modelu zachodnim, może przyjąć każdy człowiek dobrej woli. W sposób szczególny jednak poszanowanie to należy do postawy chrześcijańskiej, zgodnie z zasadą „*gratia non destruit, sed perficit naturam*” — dziedzina nadprzyrodzona nie niszczy, tylko udoskonala cechy naturalne.

## THE WESTERN PATTERN OF HUMAN RIGHTS

### Summary

The paper is a certain commentary to the following idea of the *Universal Declaration of Human Rights* (Article 1): „All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood”